

מ. ר. מררס & ר. או. פקסון, *Vichy France and the Jews*, New-York 1981, ביקורת על

Review by: י' כהן

Zion / ציון, Vol. (תשמ"ב), חוברת ג (מ"ז), pp. 347-365

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70040508>

Accessed: 26/11/2011 15:16

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion /*.

<http://www.jstor.org>

וישי והיהודים

מאת ירחמיאל כהן

M.R. Marrus & R.O. Paxton, *Vichy France and the Jews*, New York 1981, 432 pp.

בשנים האחרונות הולכת וגוברת ההתעניינות ההיסטורית ביהדות צרפת מאז המהפכה. שורה מכובדת של חיבורים תרמה להארת פרשיות שונות בתולדות יהודי צרפת במאה הי"ט, וכמה מחקרים הוקדשו לליבון היחסים בין היהודים הוותיקים לבין המהגרים היהודים לצרפת במאה העשרים. לרוב, שמו עבודות אלה את הדגש על המציאות היהודית הפנימית ומיעטו לעסוק ביחסה של החברה הסובבת ליהודים. רק בעת האחרונה זכה גם תחום זה לדיון היסטורי, שיש בו השלמה חשובה לחיבורו המיושן של רוברט בירנס¹. כידוע, סיים בירנס את מחקרו על האנטישמיות בדיון ארוך על הגותו ופועלו של אדואר דרימון, אך תוכניו לתאר את האנטישמיות בתקופת פרשת דרייפוס ואת התפתחותה בין שתי מלחמות העולם ובתקופת וישי לא יצאו אל הפועל.

אמנם, בתחום חקר השואה פורסמו בעשור האחרון כמה מחקרי יסוד על יחסן של מדינות אירופה (ספרד, איטליה, אנגליה והונגריה) ליהודים בתקופת הנאציזם – סוציאליזם, אך נפקד בהם מקומה של יהדות צרפת. חוקרי וישי נטו להקדיש ל'בעיה היהודית' מקום שולי בלבד. רוברט פקסטון נמנה עם המעטים שיצאו מכלל זה, ובספרו הקלאסי על וישי קבע, כי האנטישמיות של וישי היתה אחד הסממנים המובהקים של המהפכה הלאומית הצרפתית, וה'כתם האפל ביותר בכל ההיסטוריה הווישאית'². מתוך כל אלה נראה, שספר מקיף על וישי והיהודים היה בגדר desideratum היסטוריוגרפי, וצירופם של שני מחברים – האחד, שהעשירנו במחקר חלוצי על יהודי צרפת במאה

R.R. Byrnes, *Antisemitism in Modern France — The Prologue to the Dreyfus Affair*, I, 1
New Brunswick 1950

R.O. Paxton, *Vichy France — Old Guard and New Order, 1940–1944*, New York 1972, p. 2
173

הי"ט³, וחברו שתרם תרומה יסודית להבנת משטר וישי⁴ — הבטיח התייחסות מעמיקה ומקיפה לבעיה הנידונה.

נקודות המוצא של *Vichy France and the Jews*⁵ כבר הוצגו בספרו השני של פקסטון. שם קבע, שמפלחה הצבאית של צרפת קבעה רבים ממהלכיה בשנות המלחמה ובכלל זה את החיפוש אחר הגורם הפנימי האחראי לתבוסה. עם זאת, ביקש להציג את וישי כחוליה אינטגרלית בהיסטוריה הצרפתית וכהמשך לשנות השלושים הסוערות. כזכור, חל בשנים אלה כרסום בפתיחות שנהגה צרפת כלפי זרים ומהגרים בעשור הראשון שלאחר מלחמת העולם הראשונה. הפנייה לערכים אנטי-ריפובליקאניים ואנטי-ליבראליים עם הקמת ממשלת וישי (יולי 1940) היה בה משום המשך למדיניות זו. מדיניות וישי נולדה, אם כן, לא מתוך לחץ של הכובש הגרמני, אלא ביטאה משאלת-לב של חלקים רבים בציבור הצרפתי אשר שאפו להחזיר את צרפת לצרפתים, וביקשו להשתחרר מעולה של הריפובליקה השלישית. יוצא שגם החוקים האנטי יהודיים, שפורסמו זמן קצר לאחר כינון וישי, נבעו ממגמות צרפתיות פנימיות. לאמור, ממשלת וישי ירשה משלטונו של דלדייה את האידיאולוגיה הקסנופובית, ברצותה להקטין את מספר הפליטים במדינה ולעודד את הגירתם לחו"ל, וברצותה לקעקע את השפעתם של גורמים לא-צרפתיים בחיי התרבות, הציבור והכלכלה של צרפת. יתירה מזו, ממשלת וישי הרחיבה את האמצעים המשטורתיים ששימשו את ממשלת דלדייה ביישום מדיניותה כלפי הפליטים, והיהודים בכללם, ובכך הקלה מאוד על ביצוע 'הפיתרון הסופי'. תמונה זו, המציגה את משטר וישי כגוף בעל אידיאולוגיה ומדיניות משלו — ללא זיקה ישירה לכיבוש הגרמני — היא המסגרת הרעיונית של הציבור שלפנינו. לפיכך, טרחו המחברים לבודד את היוזמות הצרפתיות מן היוזמות הגרמניות, כדי להוכיח שהיו אלו שתי רשויות נפרדות ושונות במגמותיהן.

הפרק הראשון בחיבור, העוסק ב'צעדים ראשונים', דן בשאלת יסוד: על מי רובצת האחריות לחקיקת החוקים האנטי יהודיים הראשונים של וישי, מהעשרים ושבעה באוגוסט 1940 ומהשלשה באוקטובר 1940 (תקנון היהודים). התשובה המוצגת היא חד משמעית:

Vichy antisemitism seems to us neither the work of mass opinion nor of the men at the very top. It was pushed by powerful groups and fanatical individuals, given a free hand by the indifference of others ready to abandon the values of the hated *ancien regime*⁶

M.R. Marrus, *The Politics of Assimilation — A Study of the French Jewish Community at the Time of the Dreyfus Affair*, Oxford 1971 3

idem., *Parades and Politics at Vichy*, Princeton 1966; (הערה 2); 4

הספר נכתב במקור באנגלית אך פורסם לראשונה בצרפתית, תחת הכותרת, *Vichy et les juifs*, Paris 1981. מלבד אוסף של תעודות המופיע במהדורה הצרפתית אין הבדל משמעותי בין המהדורות. 5

ציון מספרי העמודים יהיה לפי המהדורה האנגלית [להלן: מארוס ופקסטון], אלא אם צויין אחרת. שם, עמ' 19. 6

כלומר, וישי של קיץ 1940 היתה משופעת באישים ובקבוצות בעלי עמדה אנטישמית, ואלו לא נזקקו לדחיפה מצד הרשויות הגרמניות כדי לצרף את צרפת למדיניות של 'הסדר החדש'. דעה זו אינה חדשה במחקר ההיסטורי, ובספרו המקיף של יוסף ביליג על הקומיסאריה לעניינים יהודיים, היא נוסחה בצורה נחרצת⁷. אלא שבספרות ההיסטוריוגרפית הרבה על וישי יש נטייה להבליע גישה זו ולייחס לכובש הגרמני את היוזמות האנטי־יהודיות. מכאן חשיבות התיאור של מארוס ופקסטון. בגישה דקדקנית ועל בסיס חומר ארכיוני חדש הם חותרים לאתר בקרב השלטון הצרפתי את הגורמים שנשארו באחריות למגמה האנטי־יהודית. לדעתם, לא פטן ולא לאבל עמדו מאחורי החוקים, אף ששניהם היו מוכנים — באדישותם לעניין היהודי — לאפשר את חקיקתם בידי אלו שרצו בכך. עוד אנו למדים, על סמך שימוש ראשוני בדו"חות של ראשי מחוזות (פרייפטים) ברחבי צרפת, על היעדר לחץ פנימי מצד הציבור הצרפתי לחוקק חוקים אנטי־יהודיים. ראינו איפוא, שהיוזמה לחוקים הגזעניים יצאה ממנהיגי וישי מן השורה השנייה ובראש וראשונה משר המשפטים, רפאל אליבר (Alibert), לפנים חבר ב'אקסיון פראנסז' (Action française). קביעה זו מעלה קשיים מסוימים, שהרי עמדתו של אליבר במימשל לא היתה איתנה דיה כדי לגרום לשינוי מהותי במדיניות הצרפתית, וזיהויו כנושא הדגל האנטישמי העיקרי באותה תקופה מחליש את הטיעון העקרוני בדבר יוזמה צרפתית דווקא. ועוד, מלבדו לא הביאו המחברים ראיות נוספות לאותם 'Powerful groups and fanatical individuals', שליבו את האנטישמיות. אף אם נראה שיש לקבל במלוא תוקפה את טענתם של המחברים, שאווירת שיליה שנות השלושים הרוויה עוינות לפליטים, התחדדה בקיץ 1940 ותרמה להתגבשות חוקים אנטישמיים, אין בידינו כיום עדויות מפורשות על הלך־רוח אנטישמי מלכתחילה בקרב ממשלת וישי. יש לשער, שרק פתיחתם של ארכיוני ממשלת וישי, בעשור הבא, תספק תמונה מהימנה יותר של האווירה ששררה בקרבה בשיליה הקיץ. בינתיים עלינו להסתפק בידעה, שמדיניותה של ממשלת וישי שאפה לסלק את השפעת הזרים מן החברה הצרפתית וחתרה לסוברניות, וייתכן שביקשה ליישם את החוקים האנטי יהודיים מתוך רצונה להבטיח מעמד זה. אין כל ספק, והמחברים מראים זאת יפה, שכבר בשנת 1940 התנגשה ה'סוברניות' של וישי עם מדיניות גרמניה, עקב רצונה של גרמניה לגרש לאיזור הדרומי של צרפת (הבלתי כבוש) יהודים מאיזור הרייך. צרפת ניסתה לדחות מגמה זו, תוך התקוממות נגד הזלזול הגרמני המופגן בריבונותה, שכן על אף הכיבוש החלקי של המדינה לא ויתרה צרפת מעולם על ריבונות זו.

הפרק השני בספר מוקדש לבירור מקורותיה של האווירה האנטישמית בווישי. והוא מעלה תפישה העוברת כחוט השני בחיבור: ממשלת פטן יישמה מגמה אנטי יהודית,

7 J. Billig, *Le commissariat général aux questions juives (1941–1944)*, I, Paris 1955, pp. 19–22

שהיתה נפוצה בשנים האחרונות, לריפובליקה השלישית⁸. המחברים ביקשו לחשוף את הקשר בין 'הדימויים המסורתיים של היהודים' בצרפת לבין התפרצות ההתנגדות בשנות השלושים. בסקירה הקצרה על האנטישמיות בצרפת במאות י"ט–כ' הודגשו תפוצתם הרבה של הדימויים האנטי יהודיים והתמדתו של היחס העויין ליהודים. כך ששנות העשרים, שנחשבו בעיני יהודי צרפת כ'תור הזהב', מתוארות כאן באור אחר; האנטישמיות נשארה בהן, לדברי המחברים, כ"a reservoir of antipathy to Jews" 'in France often stagnant and scarcely visible'.⁹ ברם, בין המסורת האנטישמית בצרפת, כביטוי בשנות העשרים, לבין הגזרות של וישי, המרחק הוא רב, והקשר ביניהן נוצר על ידי העלאת הגישות הסמויות הללו בפרהסיה ובמלוא התקיפות בשנות השלושים. המחברים משרטטים תמונה משכנעת, שניכרת בה עלייה מתמדת של קסנופוביה בשנים הללו, המגיעה לשיאה עם חוקי הגבלת ההגירה בשנת 1938. 'בעיית היהודים' עשויה להצטייר איפוא כמוקד אחד של ההתנגדות לזרים, והיא מופיעה על רקע הגידול העצום במספרם של פליטים בצרפת, מצוקה כלכלית ואבטלה גוברת. באווירה כללית זו נשמעו קולות רבים שהתריעו במפורש נגד יהודים וקראו לחוקק חוקים שיצמצמו את זכויותיהם האזרחיות. ההבדל המשמעותי בין קולות אלה לבין קריאות קודמות (לפי סגנונו של שארל מאורס [Maurras]) התבטא בנימה החריפה והגזענית ובמידת קליטתם אף בקרב חוגים ליבראליים. המעבר מספרות ארסית (נוסח סלין [Céline]) למדיניות ממשלתית התרחש בשנת 1938, עת הוכרע כישלונה של החזית העממית והַחֲרִיף המצב הבינלאומי בעקבות כוחה המתגבר של גרמניה. החוקים של 1938–1939 לא התייחסו במפורש ליהודים, אבל לטענת המחברים יש סימנים ברורים שהיחס אליהם תפס מקום חשוב בגיבוש המדיניות החדשה. המחשבה שיהודים דוחפים למלחמה נגד היטלר — שלא היתה רצויה לצרפת — הוסיפה לאווירת המתח. אך מעל לכל, צרפת היתה שִׁבְעָה מפליטים ושאפה למצוא פיתרונות מהירים, ועל כן פנתה לדרכים קיצוניות כמו הקמת רשת מחנות ההסגר בדרום צרפת. אחוז היהודים במחנות בשנת 1939 לא היה גדול, אך במרוצת הזמן גדל מאוד, ורבים מביניהם היו לקורבנות של הגירושים ההמוניים בקיץ 1942.

מן האמור לעיל, משתמעות הנחות היסוד של הספר, שנזכרו לעיל: (א) הרציפות בין מדיניות וישי לבין מדיניות הריפובליקה השלישית בסוף שנות השלושים ניכרת הן בתחום האידיאולוגי והן בתחום הביצוע. (ב) דחיית הטענה, שנשמעה רבות אף בתקופת המלחמה, שהשפעה הגרמנית היא שעיצבה את מדיניות צרפת כלפי היהודים.

אין מקום להשיג על המחברים בנקודות הללו, אולם ראוי היה להרחיב קמעא את היריעה. נסתפק כאן בציון שני נושאים הראויים להתייחסות מעמיקה יותר. נראה שכל דיון באנטישמיות בשנות השלושים, בארץ אירופית כלשהי, מן הדין שינסה לבחון את השפעת הנאציזם והאידיאולוגיה האנטישמית שלו. על אחת כמה וכמה אמורים הדברים

8 מאורס ופקסטון, עמ' 26.

9 שם, עמ' 33.

באנטישמיות בצרפת. בטענה שסופרים רבים בצרפת כתבו חיבורים אנטישמיים אין משום הוכחה לאי תלותה של האנטישמיות הצרפתית בהשפעה גרמנית; לצד המאמץ החשוב שעשו המחברים לתחום את הפעילות של 'הגרמנים' ושל 'הצרפתים', היה בכל זאת מקום לברר אם אכן היתה הישענות על תיאוריות נאציונאל-סוציאליסטיות.

מנקודת מבט אחרת, ראוי היה להתייחס ביתר פירוט לדרך בה פעלו יהודי צרפת בשנים הללו. מבלי לקבל את הגישה הקיצונית והארסית שהוצגה לאחרונה על ידי מוריס רייפוס¹⁰, עלינו ללמוד מספריהם של דוד ויינברג ופאולה היימן¹¹, שהיהדות הוותיקה, על רוב פלגיה — מתוך רגישות ברורה לשאלת המהגרים — לא חרגה מן העמדות הנוקשות ביותר בתוך צרפת, ודגלה בגישה מבוקרת לפליטים ובמדיניות הגירה שתתחשב בצרכים הכלכליים והמדיניים של צרפת. היהדות הוותיקה גרסה, שהתנועה האנטישמית היא יבוא גרמני, ללא כל שורשים בחברה הצרפתית, ולכן נקרא הציבור היהודי להימנע מהפגנות ציבוריות נגד דובריה. המנהיגים היהודים פירשו את הגל האנטישמי כביטוי מוטעה של פטריוטיות צרפתית, וראו ברתיעתם של יהודי מזרח אירופה מהשתלבות בחברה הצרפתית גורם המזין את הטענות האנטישמיות. גישתה של יהדות צרפת הוותיקה מחזקת ומחדדת את הטיעון של מארוס ופקסטון בדבר הנסיגה שחלה במדיניות הפתוחה של הריפובליקה השלישית כלפי המהגרים. ומכל מקום אין להתעלם ממימד זה. ודומה שנגיעתם של המחברים בו אינה מספקת¹². ייתכן שהמחברים סבורים שהצגת היבט זה של התמונה ההיסטורית עשויה היתה להחליש את משפטם החמור על צרפת, אך ההיסטוריה היהודית — ותולדות האנטישמיות בכללה — איננה יכולה להיכתב ללא ראיית מימד זה. דומני שפרספקטיבה זו חסרה במקומות אחרים בספר, שבהם יכולה היתה להשליך אור אחר על הערכת התקופה. כך נראה בפרק השלישי, המתאר את תקופת קסאבייה ואלא (Xavier Vallat) כקומיסאר לעניינים יהודיים בין מרץ 1941 לבין מאי 1942.

הפרק השלישי, 'האסטרטגיה של קסאבייה ואלא, 1941–1942', אינו מצטמצם בכהונתו של ואלא בלבד, אלא חורג הרבה מעבר לעניין זה. לפנינו תיאור מאלף של 'הבעיה היהודית' מזווית ראייתן של הרשויות הצרפתיות והרשויות הגרמניות. בשלהי 1940 הגיעו הרשויות הצרפתיות למסקנה שהמלחמה אינה תופעה חולפת, ועליהן לפעול להחזיר לצרפת את הסוברניות המינהלית על איזור הכיבוש. מול מגמה זו פעלו גורמים גרמניים שונים להבטיח את הפיקוח הישיר על נושאים חיוניים לרייך (למשל, ענייני ביטחון, אידיאולוגיה אנטישמית), כשהם מודעים עם זאת לצורך להישען על צרפת, מחמת חוסר כוח אדם.

10 ראה: M. Rajsfus, *Sois juif et tais-toi! — 1930–1940 les français 'israelites' face au nazisme*, Paris 1981

11 ראה D.H. Weinber, *A Community on Trial — The Jews of Paris in the 1930's*, Chicago-London 1977; P.E. Hyman, *From Dreyfus to Vichy — The Remaking of French Jewry, 1906–1939*, New York 1979

12 מארוס ופקסטון, עמ' 43.

למרות המגמות הסותרות הגיעו הרשויות השונות למעין *modus vivendi* אף בשאלה היהודית; כך למשל, נולדה הקומיסריה מתוך דרישה של ה־*Judenreferat*, תיאודור דאנקר (Dannecker), אולם בחירת הקומיסאר הראשון (הרי הוא קסאבייה ואלא) נעשתה על ידי הרשויות הצרפתיות בלבד מבלי להתחשב בעמדתו של דנקר.

אישיותו של ואלא מתוארת ביד אומן. מתוך שימוש בחומר תיעודי חדש ומרתק, בנוסף לספרות הידועה על ואלא¹³, עולה דיוקן של לאומן צרפתי הבו לגרמנים, גאה באנטישמיות השמרנית שלו ומעריך ש'הבעיה היהודית' מורכבת מדי לפיתרון בעת המלחמה. מארוס ופקסטון חושפים לראשונה את העובדה, שוואלא לא הסתפק בתקנון היהודים השני מהשניים ביוני 1941, שהיה שותף בהכנתו, ופעל לפרסם תקנון נוסף שקבע את ההשתייכות ליהדות לא על בסיס דת או גזע אלא על פי מסורת לאומית. ואלא ניסח את 'הבעיה היהודית' ברוח המזכירה מאוד את גישתו של טרייטשקה¹⁴. ואלא אמנם לא ויתר לגמרי על הקשר הביולוגי, וקבע שהתבוללות היהודי (טשטוש של כל זכר ליהדות) אפשרית רק במידה שלא היו לו יותר משני סבים יהודים. תפיסה רעיונית זו ליוותה את ואלא בתפקידו, במאבק להעמיק את הנישול היהודי על דרך האריזאציה (שהרחיבו גם לאיזור החופשי) ובסלילת דרך עצמאית, שאינה נתונה לעדיפויות וללחצים של הרשויות הגרמניות. תקופת כהונתו מדגימה מחדש תזת־יסוד של המחברים: פעילותו הקדחתנית נגד היהודים באה למנוע השתלטות גרמנית על נכסים יהודיים, הן מתוך 'האנטישמיות המדינית' של וישי והן מתוך תפישת הסוכרניות של וישי. ואלא דאג לכך שהחברה הצרפתית לא תשא בעול התמיכה ביהודים המנושלים, והיה אחראי לצירוף סעיף בחוק האריזאציה, שהבטיח קרן לציבור היהודי ('קרן סולידאריות'); ברם הוא לא נענה לדרישות הגרמניות לשותף פעולה בגירוש היהודים מאיזור הכיבוש לשטח החופשי, וגם לא נתן את ידו למאסר אלפי יהודים צרפתיים שנחשבו בעיני הכובש אישים 'לא רצויים ביותר'. כלומר, ואלא לא היה מוכן לעבור את הקו הליגאלי, שבו ראה ערובה להבטחת האינטרסים הצרפתיים ואמצעי להקטין את ההשפעה הגרמנית. דוגמה בולטת ליישום גישה זו היתה הקמת אוז'יף (האיגוד הכללי של יהודי צרפת)¹⁵ בשלהי 1941. המחברים מראים, שהלחץ להקמת ארגון גג של יהודי צרפת נבע ממשרדו של דאנקר, בהתאם למדיניות הנהוגה בארצות הכיבוש, והם מציינים,

13 כוונתי בראש ובראשונה לעבודתו של ביליג (לעיל, הערה 7); הנ"ל, III, פאריס 1960. כמו כן חיבוריו של ואלא עצמו, המצויינים בהערות לפקד השלישי של מארוס ופקסטון.

14 'le problème juif est un conflit entre la tradition nationale française et une tradition juive inassimilable, et l'on sera conduite (sic) à partir de cette idée qu'est juive toute personne qui manifeste soit par des signes décisifs. Soit en raison de présomptions, suffisamment graves la présence ou la persistance de la tradition juive' (מארוס ופקסטון, מהדורה צרפתית, עמ' 95; שם, מהדורה אנגלית, שם).

15 אוז'יף (Union Générale des Israélites de France) הוקם על פי צו מהעשרים ותשעה בנובמבר 1941. ראה י' כהן, 'ההנהגה היהודית בצרפת במלחמת העולם השנייה', עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, חשמ"א, פרק ג.

בדין, כי ואלא יזם את הקמת הארגון בשני האזורים כדי לשמור על אחדותה של צרפת. ברם המחברים הפריזו בקביעתם ש־'In the end, the UGIF was his own creation, not the Germans'¹⁶, שכן היא ממעיטה מחשיבות התפקיד שמילאו הרשויות הגרמניות בהקמת אוז'יף — הן כיוזמות והן כמאיצות. אין ספק, שאלמלא הדרישות הגרמניות והלחץ על ואלא בעת המשא־ומתן על כינון הארגון לא היה אוז'יף קם לעולם. דומה, שבמקרה זה (ובמקרים נוספים) הרחיקו החוקרים לכת בהטילם את עיקר האחריות לחוק אוז'יף על הצרפתים.

תהליך הקמת אוז'יף מגלה פן אחר של ואלא, שהיה ראוי לתת עליו את הדעת, ולצרפו לדיוקנו הכללי: דמותו בעיני מנהיגי הקהילה היהודית. ואלא זכה לאמונם של ראשי הציבור היהודי, שהצטרפו למועצות אוז'יף בצפון ובדרום כאחד. כטענת המחברים שילב ואלא 'Cajolery and browbeating' כדי להגיע להרכב של שתי המועצות, אך בכך לא הציגו אלא חלק מן התמונה; ואלא איפשר למנהיגים לחזור ולדון בחוק המתוכנן במשך זמן רב, ואף שיתף כמה יהודים ותיקים בניסוח הסופי של החוק. במגעיו של ואלא עם יהודים אלו מתגלה הדואליות של האנטישמיות הווישאית, שפעלה לסילוקם של היהודים מן החברה, בעודה נוהגת כבוד ביהודים הצרפתיים הוותיקים. עובדה היא שהתיעוד היהודי מחמיא לוואלא ובמקום מסוים אף מדברים עליו כאילו נעשה ל'פילושמי'; ועוד ידוע הניסיון של אנשי אוז'יף בצפון להשתדל אצל פטן להבטיח את המשך כהונתו של ואלא¹⁷. ייתכן שאנשי אוז'יף נתפסו ברשת תחבולותיו של ואלא וסנוורו על ידו, אך ייתכן שעמדתו האנטי־גרמנית העקבית (כדוגמת מניעת אספקה למשלוח הראשון של יהודים מצרפת לאושוויץ) נטעה באותם יהודים אמון באיש מיסד צרפתי זה, למרות היותו אנטישמי מוצהר. קשה לדעת אם באמת ביקש ואלא להקל במקצת את מר גורלם של אותם יהודים, אך החל מספטמבר 1941 ועד למרץ 1942 הוא נתן להם מרחב תימרון רב לעצב את הארגון בצורה הרצויה להם. נדמה שיש להביא בחשבון זוויט ראייה זו בגיבוש עמדה כוללת על ואלא. כידוע, סולק ואלא מתפקידו במרץ 1942, למרות שבאופן רשמי כיהן בו עד לראשית מאי.

את שני הפרקים הבאים הקדישו המחברים להשלכות המעשיות של המדיניות האנטישמית ולעמדתה של דעת הקהל הצרפתית. קבלת הדין בשאלת האנטישמיות, הן בקרב השלטון והן בקרב האוכלוסייה, היא הקו המוביל בפרקים אלו: לאמור — החוקים האנטישמיים נתקבלו ללא ערעור של ממש והמנהל הצרפתי דאג לביצועם. אין להסיק מכך שהאנטישמיות האידיאלוגית חדרה לכל הרבדים של החברה הצרפתית, אלא:

16 מארוס ופקסטון, עמ' 112.

17 ראה י' כהן, 'לתולדות הקמת האוז'יף בצפון צרפת (תעודה לא־ידועה משנת 1942)', ילקוט מורשת, ל (תשמ"א), עמ' 139–156.

The Vichy anti-Jewish program, given legitimacy by what was most learned and devoted in the french public service, spread out through french life like ripples from a stone thrown into a pond¹⁸

מלבד הקומיסאריה, שתפקידה הרשמי היה לעסוק ב'בעיה היהודית', פעלו גורמים שונים, ממשלתיים ומקצועיים (רופאים, ארגוני סטודנטים וכו'), לגבש חוקים מגבילים. בתוך המינהלה הצרפתית מילאה הקומיסאריה תפקיד נכבד, בעיקר בתחום האריזאציה. כאמור, זכה עניין זה לתיאור מקיף אצל ביליג והמחברים אינם נדרשים לו. הם מעוניינים לתהות על מעמדה וסמכותה של הקומיסאריה בתוך המינהל הצרפתי, כי מאחורי שאלה זו עומדת שאלת קליטתה של האנטישמיות בקרב המינהל הצרפתי. המסקנה שמציעים מארוס ופקסטון:

Most of the conflicts that arose between the commissariat and other agencies, therefore, were boundary disputes rather than outright challenges to the CGQJ's legitimacy or refusals to work with it¹⁹

יש מקום להקשות על דברים אלו ולומר שקיימת הפרזה גדולה בהצגת התיאום בין הקומיסאריה לבין מוסדות אחרים. נביא כאן דוגמה אחת מיני רבות המשיגה על תפישה זו. המעיין בארכיון של 'המשטרה לעניינים יהודיים' (Police des Questions Juives – להלן: PQJ), שהוקם בסתיו 1941 והיה בפיקוח הקומיסאריה, לא יכול שלא להתרשם מאזלת ידו של גוף זה, הודות לאדישותם של גורמים אחרים בקשר ליעדו²⁰. אנשי היחידה קובלים על מודעות לקויה בקרב אנשי השלטון ל'בעיה היהודית', אשר בגללה אין הם מקבלים את הסיוע הדרוש. אין סיבה לפקפק במהימנות תחושתם, והראיה – שבעקבות הגירושים של קיץ 1942 הושבו ריקם בקשות רבות של אנשי הקומיסאריה על ידי משרדי ממשלה אחרים²¹. הייתי מציע איפוא ניסוח זהיר יותר – המופקדים על התחום היהודי הספציפי לא זכו לשיתוף פעולה אידיאולוגי מלא מצד הרשויות הצרפתיות האחרות; עם זה, כאשר עמד חוק אנטי יהודי לביצוע, נטו רשויות אלה לבצעו ללא עוררין.

בעוד שממשלת וישי פעלה בתקיפות בתחום האריזאציה הכלכלית, גילתה חוסר עקביות ביחס להגירת יהודים מצרפת. החוקרים חשים היטב בפער שנתגלע בין המגמה המצוהרת של וישי, להביא לידי הגירת יהודים, לבין העדר פעילות מפורשת להשגת מטרה זו. לדעתם אין להסביר פער זה אלא בסירבול הבירוקראטי ובנטייה של המינהל לחזור ל'עסקים כרגיל'. בשני הסעיפים המוקדשים לנושא ההגירה (עמ' 112–115, 161–164)

18 מארוס ופקסטון, עמ' 152.

19 שם, עמ' 131.

20 ראה דו"ח שחיבר האחראי על ה-PQJ לקומיסאריה באיזור החופשי, Centre de Documentation Juive Contemporaine, Paris [להלן: CDJC], XXXVI-160, 6.6.1942.

21 ראה שם, XXVIII.

נפרש מכלול הקשיים שעמדו בפני יהודי שביקש לעזוב את צרפת. תיאור זה, המדגיש את הקשיים הביורוקראטיים, נאמן למציאות של וישי אולם אינו שלם. הארכיון העצום של ארגוני ההגירה היא"ס-היצ"ם מגלה צדדים נוספים של המדיניות המעשית של וישי בשאלת ההגירה: רק בשיליה 1940, לאחר חודשים רבים של השתדלות פעילי היצ"ם, יצאה מווישי הוראה מפורשת לאפשר את פעילות הארגון. בשנת 1941 התגבשה בווישי דעה חיובית בדבר הגירה של יהודים מתחת לגיל שבע עשרה ומעל לגיל ארבעים, היות ואלו יכלו ליפול למעמסה על הציבור הצרפתי; ביחס לבני גיל הביניים עלה החשד פן יהפכו לסכנה פוליטית לצרפת בחו"ל (שיצטרפו 'à une activité néfaste aux intérêts de notre pays'), ולכן חזרו ונשנו ההוראות למנוע את יציאתם לחו"ל²². גישה זו תאמה את הסכם שביתת הנשק עם גרמניה, לפיו התחייבה צרפת לא לשחרר יהודים בגיל צבא. אך בשנת 1941 דרשה גרמניה למנוע הגירה מאסיבית של יהודים מצרפת בכלל, כדי לא לחסום את האפשרויות בפני הגירת יהודים מהרייך. נראה שיש לתת משקל רב יותר לעמדה גרמנית זו (המוזכרת גם אצל מארוס ופקסטון), וידועה פנייה של הקומויסאריה לארגן את הגירתם של שלושת אלפים יהודים אמידים מצרפת החופשית לארה"ב, שהושבה ריקם מטעם עקרוני זה²³. ועוד, בדו"חות התקופתיים של אנשי היצ"ם מן השנים 1941–1942 ניכרת נימה של שביעות רצון מן הקשרים עם וישי (בעיקר סביב הסכמים כלכליים²⁴), וכן במישור הלוקאלי עם הפרייפט של בוש דה-רונ (Bouches-du-Rhône), שם נמצא המרכז של היצ"ם²⁵. נדמה שההסכם הכלכלי שנחתם בין היצ"ם לבין משרד האוצר הצרפתי הינו עדות מעשית לכך שהשלטון הצרפתי פעל להמשיך את זרם ההגירה. דווקא בשעה שנוצרו יחסים מתוחים בין הרשויות הצרפתיות לבין הארגונים היהודיים, הצביעו אנשי היצ"ם עצמם כעבור זמן על תרומתו של הסכם זה להבטחת ההגירה בראשית 1942. הנה כי כן, המסקנה הנחרצת של המחברים, שאיש בווישי לא 'cut through red tape' כדי להקל את מצוקת היהודים, דורשת איפוא יתר איזון, וכן מתבקשת התחשבות רבה יותר בגורמים הבינלאומיים הרבים שהכבידו על הגירת יהודים מצרפת בשנים 1940–1942.

22 ראה דרלן (Darlan) לקומויסאריה, שם CVI-21, 18.4.1941; וראה חוזר של שר הפנים פושה (Pucheu) לפרייפטים, שם, CV-4, 20.8.1941.

23 ראה לישקה לצייטשל, 20.6.1941, CDJC, VI-147.

24 למרות ההוראה של בנק צרפת בשיליה 1941 לאסור יצוא של מטבע חוץ אף לצורכי הגירה, הושג הסכם בין היצ"ם לבין הבנק, שאיפשר לארגון היהודי לייצא מטבע חוץ לצרכיו. ראה ארכיון יו"א, ניו יורק אוסף היא"ס-היצ"ם [להלן: RG 245.4], שם, XII, צרפת, 18-B (9.12.1941); שם, שם (10.12.1941); שם, XII, צרפת, 20-B (21.3.1942). וראה דו"ח של פעיל היצ"ם במרסיי, שם, II-33A, עמ' 17, בו נאמר: 'Toutefois, les intérêts communs dans le domaine de émigration, la compréhension et l'attitude bienveillante de certains représentants du régime... ont créé cette situation peut-être paradoxale, mais indiscutablement favorable a notre travail'. לדעתנו, אין מקום לפקפק במהימנות דיווחי מנהיגי הארגון, שמצטיינים בגילוי לב מירבי.

25 השווה לדברי מארוס ופקסטון, עמ' 164.

רשת מחנות ההסגר, שכמחציתם הקימה ממשלת דלדייה בשנת 1939 לאחסן פליטים ספרדים שברחו לצרפת בעקבות מלחמת האזרחים, הורחבה בידי ממשלת וישי. המחברים מטילים עליה את מלוא האחריות להמשך קיום המחנות, ומתארים (עמ' 165–176) כיצד וישי ופרייפטים בצפון ובדרום ראו במחנות פיתרון 'אידיאלי' לפליטים יהודים בלתי רצויים. הלחץ מצד פרייפטים שונים על משרד הפנים נשא פרי ושר הפנים פושה הודיע בינואר 1942 שהמאסרים מהווים את המסגרת המתאימה. 'For all stateless persons and foreigners who had lost the protection of their country of origin' מחמת התנאים הירודים במחנות מצאו שם אלפי יהודים את מותם ואלפים נוספים נלכדו בהם בשעה שהממשלה נענתה לדרישה לגרשם.

חוקי וישי וקיום המחנות בלב לבה של צרפת לא עוררו פילוג בארץ כפי שאירע בשילהי המאה הי"ט. האם מכאן ניתן להסיק שהצרפתים קיבלו באהדה את המדיניות האנטי יהודית? כיצד ניתן איפוא להעריך את דעת הקהל הצרפתית בתקופת המלחמה? המחברים מודעים לקשיים הרבים הטמונים בבירור עניינים אלו וברוב תבונה לא הסתפקו בכלים מיושנים לצורך קביעת עמדתם. בין השאר חשפו תיעוד רב (בעיקר דו"חות חודשיים של הפרייפטים) שטרם נוצל ואף ניגשו בזהירות רבה לחומר זה. על סמך דו"חות אלו, חומר ארכיוני מגוון וספרות נדפסת עשירה, הגיעו למסקנות אחדות:

(א) באיזור החופשי היתה עלייה עצומה באנטישמיות פופולארית בשנים 1941–1942, במיוחד מקביעת תקנון היהודים השני ועד לגירושם בקיץ 1942. הטיעונים השכיחים שנשמעו בקרב הציבור חזרו על עצמם באופן סטיריאוטפי – פעילות יהודית בשוק השחור, חיי מותרות, פעילות אנטי ממשלתית. בטענות אלו רואים המחברים חזרה לקולות הביקורת משנות השלושים – אבטלה, איום על תרבותה של צרפת, והפחד מחידוש המלחמה.

(ב) לדידם, האוכלוסייה הצרפתית הגיעה לשיא ההתמרמרות כלפי היהודים בסוף קיץ 1942. בו בזמן פנתה מדיניות צרפת לפיתרון ראדיקאלי. בלשונם:

and at the very moment when the final Solution was about to be applied to western Europe, exasperated officials in the Vichy Zone, egged on by a deprived and resentful populace, were looking for some remedy too²⁶

דומה שניסוח זה, הקושר את עליית האנטישמיות בציבור להחלטות וישי, מחייב הוכחות נוספות. מסופקני אם יש כיום תיעוד (כמו שקיים ביחס להחלטות אנטי יהודיות בגרמניה בשנות השלושים)²⁷. לגישה הקולבוראטורית 'by a deprived and resentful

26 שם, עמ' 186.

27 ראה במיוחד אר' ד' קולקה, "דעת הקהל" בגרמניה הנאציונאל-סוציאליסטית וה"בעיה היהודית", I. Kershaw, 'The Persecution of the Jews and the Holocaust', עמ' 186–290; והשווה 'ציון, מ (תשל"ה), עמ' 186–290; 'German Popular Opinion in the Third Reich', Yearbook, Leo Baeck Institute, XXVI (1981), pp. 261–289.

'populace'. יתירה מזו, המחברים רומזים כאן כי בחיפוש של המינהל הצרפתי אחר 'תרופה' ל'בעיה היהודית' נוצרה הפרהדיספוזיציה לשיתוף פעולה עם גרמניה.

(ג) מניין בא הלחץ על השלטון? מארוס ופקסטון משיבים כי נבע בעיקר מן האוכלוסייה בכפרים, בעיירות, ובמרכזי נופש ב'חוף התכלת' (Côte d'Azur), ופחות — מן הערים המרכזיות.

(ד) המחברים מראים, שברחבי צרפת היתה הסכמה כללית כי יש למצוא פיתרון ל'בעיית הפליטים'; חוגים גוליסטיים, מתנגדי השלטון ואף יהודים נדרשו לשאלה זו, ובכך סייעו לכאורה בידי השלטון לנקוט באמצעים מחמירים נגד היהודים הזרים.

(ה) הכנסיות בצרפת גילו התנגדות מעטה לתחיקה האנטי יהודית ולגזירות האנטי יהודיות בשנתיים הראשונות של המלחמה. על סוגיה זו ראוי להרחיב את הדיבור, שכן לאחרונה מוקדשת תשומת לב גוברת לעמדתן של הכנסיות כמרכיב בדעת הקהל בשאלה היהודית בעת המלחמה. בנוגע לצרפת, זכינו בעשור האחרון לכמה עבודות חשובות בתחום זה²⁸, לרוב, פרי מחקריהם של אנשי כנסייה צרפתיים, אף כי המחקר ההיסטורי עדיין מחכה לפתיחתם של ארכיונים רבים. הדיון המקיף שלפנינו מסתמך על כל החומר הספרותי הקיים בנושא והוא מפריד בין שתי תקופות — לפני הגירושים של קיץ 1942 (עמ' 197–208) ולאחריהם (עמ' 270–279). לפי דעת המחברים, הכנסייה הקאתולית בצרפת לא היתה מסוגלת להגיע לעמדה ייחודית ב'שאלה היהודית' בשנתיים הראשונות לווישי, היות שהיא הוקסמה מעקרונותיו, ומעל לכל מדמותו של פטן. במקום לתאר את עמדת הכנסייה במלחמה כהמשך ישיר לקשר המסורתי בין הכנסייה לבין הזרם הסמכותי בפוליטיקה הצרפתית, הם מיחסים חשיבות מיוחדת לאישיותו של פטן כסמל של 'הסדר החדש', הבא להחזיר את צרפת לימי זוהרה. פטן גילם את הסיכוי לשים קץ לתהליך הכרסום במעמדה של הכנסייה כפי שנתרחש מאז ראשיתה של הריפובליקה השלישית. טראנספורמציה זו לא יכולה היתה להידחות בנקל על ידי אנשי הכנסייה. כך למשל מתברר מהדיון המוקדש לקארדינאל ז'רלייה מליאון, המצביע יפה על המאויים הפנימיים בתוך הכנסייה²⁹.

לאור המאבק הנצחי בין הכוחות הסקולאריים לבין הכוחות הכנסייתיים בצרפת — אין לתמוה על כך שפטן נחשב על ידי איש הכנסייה כמתת האל. נרמה שהאהדה של הכנסייה

28 נציין אחדות מתוכן: R. Bédarida, *Les armes d'esprit: Témoignage*, in: X. de Montclos et al. (eds.), *Chrétienne (1941–1944)*, Paris 1977; *Eglises et chrétiens dans la IIe guerre mondiale: la région Rhone-Alps — Actes du Colloque tenu à Grenoble de 7 au 9 Octobre 1976*, Lyon 1978 וראה להלן, הערה 43. ויש להצביע על החיבור המקיף על הכנסייה הקאתולית, J. Duquesne, *Les catholiques français sous l'occupation*, Paris 1966

29 ידועה תגובתו של ז'רלייה למפלה הצבאית: 'אם היינו נשארים מנצחים (דהיינו, שהריפובליקה היתה יוצאת וידה על העליונה), לבטח היינו נשארים אסירים לטעויותינו (לחוקים הסקולאריים). בכך שהתמידה בתהליך הסקולאריזציה המיתה צרפת על עצמה סכנת כליה'. צוטט על פי: H.W. Paul, *The Second Ralliement: The Rapprochement Between Church and State in France in the Twentieth Century*, Washington 1967, p. 181

הקאתולית לפטן ניתנת להבנה מזווית ראייה קאתולית פנימית, וזו מחדדת את דברי מארוס ופקסטון. בשנות השלושים עברה הכנסייה תהפוכה גדולה. המאמצים שנעשו להחזיר את הקאתוליות לעמדה דומיננטית בחברה הצרפתית, למן פועלו של מרק סונייה (Sangnier), החלו לתת פרי, במיוחד לנוכח חרם הוואטיקאן על האקסיון פראנסז ב-1926. הקאתוליות הצרפתית פתחה את זרועותיה בפני קולות קאתוליים שתמכו במטרות ריפובליקניות ואשר קראו לשינויים מרחיקי לכת בענייני חברה וכלכלה. אינטלקטואלים בשיעור קומתם של ברנאנוס (Bernanos), מוריאק, ג'ילסון, מרסל, ומריטיין (Maritain) פנו לכנסייה בראותם בה את הרוח המנחה³⁰; אחרים (מונייה [Mounier]), חוג הריפובליקנים הצעירים [Le jeune républicain] וכו') שאפו לשחרר את צרפת מן הריפובליקה השלישית על ידי יצירת ריפובליקה חדשה מעוגנת בעקרונות נוצריים ודימוקראטיים 'אמיתיים'³¹. האופי ההטרונגי של הקאתוליות בשנות השלושים תרם רבות להחזרת הכנסייה לעמדה מרכזית בחברה הצרפתית ולהחלשת המתח בין הכנסייה לבין הריפובליקה השלישית. באישיותו, ובהדגשה שהעניק לעקרונות המסורתיים לצורך ביסוס שלטונו, סילק פטן את המכשול האחרון בדרך לתמיכה נרחבת של הכנסייה ברשות המדינית. ב'שאלה היהודית' לא היה משום איום על קשר זה, מה גם שמתברר מניתוחם של המחברים את ההתכתבות הידועה בין פטן לבין שגרירו בוואטיקאן ברר (Bérard) מאוגוסט 1941, שהוואטיקאן לא עודד את הכנסייה הצרפתית לנקוט עמדה תקיפה יותר ב'שאלה היהודית'. נכון הוא שגם הוואטיקאן וגם הכנסייה הצרפתית לא ראו בעין יפה את תקנון היהודים השני, אך הסתייגויותיהם והשגותיהם הושמעו בצנעה. מצב זה התמיד עד לגירושים. נדמה שניתן לסכם ולומר, ברוח דברי מארוס ופקסטון, שמימדי הגזירות האנטי יהודיות לא נראו לכנסייה חמורים דיים כדי לוותר על הישגיה החשובים בתחום היחסים בינה לבין המדינה.

באשר לכנסייה הפרוטסטנטית בצרפת, המחברים מראים שהיא מצאה את עצמה בדילמה שונה. מתוך רגישותה למעמדה כמיעוט דתי³², נסחפה פחות אחר 'מיסטיק' של פטן ואף חששה שמא תחייתה של הכנסייה הקאתולית תעורר מחדש תחיקה אנטי-פרוטסטנטית. על אף זאת, רק במרס 1941 קם מרק ביגנר (Boegner) מהכנסייה הריפורמית והביע בשמה מחאה על החוקים האנטי יהודיים, תוך שהוא מרגיש שאינו מתעלם מ'בעיית הפליטים' הרובצת על צרפת והדרושת את פתרונה. החוקרים מציינים

H.S. Hughes, *The Obstructed Path — French Social Thought in the Years of Desperation 1930–1960*, New York — Evanston [1969], pp. 65–102

O. Arnal, 'Alternatives to the Third Republic among Catholic Leftists in the 1930's', *Historical Reflections*, V (1978), pp. 177–195; R. W. Rauch Jr., *Politics and Belief in Contemporary France — Emmanuel Mounier and Christian Democracy, 1932–1950*, The Hague 1972

ראה תגובות של הכנסייה הריפורמית בצרפת לעליית הנאצים בגרמניה ולפעולות אנטישמיות J.M. Snoek (ed.) *The Grey Book — A Collection of Protests against Anti-Semitism and the Persecution of Jews issued by non-Roman Catholic Churches and Church Leaders during Hitler's Rule*, New York 1970, pp. 48–54

שהחל ממחאה זו, ובמיוחד לאור התקנון של יוני 1941, הלכה הכנסייה הריפורמית וחיידה את עמדתה האפוזיציונית מתוך תחושה מעמיקה של מסורת בסיסית משותפת עם היהודים. ברם, אף קולות אלו לא היו רבים ולא הגיעו לכדי לחץ משמעותי על וישי; יש בכך אישור לעמדתם של המחברים, שעד לקיץ 1942 'open denunciation of Vichy's antisemitism' היה בטל בשישים.³³

(ו) ואולם, בסיכומו של חשבון, המחברים אינם רואים באנטישמיות תופעה חשובה בקרב הציבור הצרפתי, והם מסיימים פרק זה בניסוח נאות יותר מזה שהוצג לעיל (מסקנה ב'): :

Vichy's anti-Jewish program still met with the indifference of most french people, with the approval of a growing number, the doubts of some, and the open opposition of very few³⁴.

סיכום זה מקבל חזיון ממקור אחר שניתן היה לנצלו להערכת דעת הקהל הצרפתית בשאלה היהודית. כאמור, בסתיו 1941 הוקם ה-PQJ והוא פעל בשני אזורי צרפת, ובין השאר דיווח על היחס של האוכלוסייה ליהודים³⁵. על פי דו"חות ה-PQJ לתקופה שמסלילה 1941 עד קיץ 1942 נראה שחוקרי הארגון, בעלי גישה אנטישמית מובהקת, הרבו בהצעות שנועדו להחמיר את מצב היהודים. שתי תגובות טיפוסיות עולות מדיווחיהם ביחס לציבור הצרפתי והבעיה היהודית. מצד אחד, פועל ה-PQJ ללא תמיכת הפרייפטים והוא דורש סמכות רבה יותר פן חקירתם תהיה לריק. מצד שני, לדברי החוקרים, הציבור הצרפתי מתעלם מן 'הבעיה היהודית', אינו חש שיש לה נגיעה אליו, ועל כן אינו מגיב כלל על הפרות חוקי וישי על ידי היהודים³⁶. אנשי ה-PQJ ראו במציאות זו סכנה חמורה לכפריים הצרפתיים ולמהפכה הלאומית, ומכאן הצעותיהם הרבות לפיתרון 'הבעיה היהודית'. לדידי, דו"חות אלה, שמקורם בחוגים בעלי להט אנטישמי, דורשים משנה זהירות בניצולם, אך יש בהם כדי לגלות טפח נוסף של אדישות הציבור הצרפתי ל'בעיה היהודית' בתקופה הראשונה של שלטון וישי.

33 להערכה שונה במקצת עיין בחיבורו החשוב של H.R. Kedward, *Resistance in Vichy France* — *A Study of Ideas and Motivation in the Southern Zone 1940-1942*, Oxford 1978, pp. 165-184.

34 מארוס ופקסטון, עמ' 214.

35 לאחר ש-PQJ חוסל והוקם האגף לחקירה ולפיקוח (SEC — Section d'enquête et contrôle) ביולי 1942, הועבר אליו מנגנון הפיקוח על 'הבעיה היהודית'. גם דו"חות SEC מקיץ 1942 ועד קיץ 1944 ראויים לשימוש לבדיקת דעת הקהל הצרפתית בשאלה היהודית. עיין XXXV, XXXIII, CDJC XXXVI.

36 למשל דו"ח PQJ מפאריס מה-5.3.1942 בו נאמר: 'Il est indéniable qu'aucune politique juive ne pourra être activement menée si l'opinion publique n'est pas éclairée et si les décisions qui interviennent ne sont pas admises par la masse comme une mesure de sauve-garde'. (CXI-17, CDJC)

החלוקה הכרונולוגית של תקופת וישי המוצגת בחיבור זה, סובבת סביב ציר המאסרים הגדולים של קיץ 1942. המחברים רואים במועד זה נקודת מפנה הן מבחינת שיתוף הפעולה של השלטונות הצרפתיים עם גרמניה והן מבחינת דעת הקהל הצרפתית ביחס ל'בעיה היהודית'. חלוקה זו תואמת את גישתו של פקסטון בחיבורו הקודם ויש לקבלה. משתמע ממנה שמבחינתו של וישי היוו הגירושים מאורע מרכזי אף יותר מהכיבוש הגרמני של הדרום בנובמבר 1942 והם סימלו ראשיתה של תקופה חדשה בצרפת.

בפרק החשוב המוקדש למאורעות אלה חוזרים המחברים לטענה עקרונית של ספרם: שיתוף הפעולה הצרפתי הקל מאוד על גרמניה לבצע את הפיתרון הסופי בצרפת. החוקרים מוכיחים בצורה שיטתית, שכאשר נדון גורל יהודי צרפת בוועידת ונזי 1942 יכלו הרשויות הגרמניות להניח שלא תתעורר התנגדות צרפתית; הם למדו מניסיון העבר כי צרפת לא תגיב: החל מגירושם של 3700 יהודים זרים למחנות פיטהייביה ובאון-לה-רולנד במאי 1941 וכלה ברצח בני ערובה 'קומוניסטים ואנרכיסטים' (מתוכם 53 יהודים) בדצמבר 1941. רק במשלוח הראשון של יהודים לאושוויץ, במרס 1942, נתקלו הרשויות הגרמניות בחבלה מצדו של ואלא ומשרדו, אולם לקראת קיץ 1942 כבר הוחלפו אלה באישים ששאפתם העיקרית היתה לעשות דברי השלטון הכובש. באפריל חל שינוי נוסף חשוב — לאכל חזר לשלטון, בהכרזות ברורות על הכוונה הצרפתית להדק את שיתוף הפעולה עם גרמניה. המחברים מקבלים את ההנחה, שלאכל לא נחשב לאנטישמי לפני המלחמה, אך מצביעים על הדיאלקטיקה הפנימית אליה נקלע. דרכו קצרת הראות שביקשה מעל לכל לשפר את תנאי הכיבוש הצרפתיים נידונה לכישלון; על סמך חומר חדש מראים המחברים שגישה פראגמטית זו הביאה את לאכל מתחילת המשא-ומתן עם גרמניה על גירוש היהודים לוותר על היהודים הזרים, כביכול מתוך העדפת היהודים הצרפתיים. דעתם בנושא זה פסקנית ביותר: לעולם לא השיג ואלא הבטחה גרמנית שאכן יכובד *quid pro quo* זה. טרם ניגשו הרשויות הגרמניות למאסרים הגדולים החליטו להטיל על יהודי הצפון חובת חבישת הטלאי. כבר פוליאקוב ב-1949 עמד על הוויכוחים שהתעוררו בשאלת הטלאי בין הרשויות הצרפתיות לבין הרשויות הגרמניות שהביאו לדחיית ביצועו עד ליוני 1942.³⁷ ברם התיאור המסכם שלפנינו מבהיר סוגיה זו: לפיו חבישת הטלאי גרמה ל-'first extensive, open resistance to the anti-Jewish persecution in France'.³⁸ 'הבעיה היהודית' היתה כעת לבעיה ציבורית, גלויה בפני כל, וצרפתים רבים, כולל אנשי מימשל, ביטאו את הסתייגותם. ההסבר הקולע, שהוצע על ידי המחברים לתגובה זו, נוגע בשאלת הסוברניות הצרפתית והיחס ליהודים צרפתיים:

It was not that the star branded Jews, but that it discriminated against the wrong kind of Jew. Above all, it removed authority over such

L. Poliakov, *L'étoile Jaune*, Paris 1949 37

מארוס ופקסטון, 'עמ' 239. 38

discrimination entirely from Jewish hands. Nothing could have been more calculated to embarrass the Vichy government than to stigmatize native french Jews and to exempt certain groups of foreigners³⁹

תגובה זו השפיעה ככל הנראה על החלטה גרמנית שלא ליישם את החוק בדרום, אף לאחר כיבושו, אולם לא היה בעוצמתה ובהיקפה כדי להשפיע על התוכניות המרחיקות-לכת של גרמניה ל'פיתרון הסופי' בצרפת.

המחברים טוענים, שבתכנון הגירושים נשענו הרשויות הגרמניות על שיתוף הפעולה הצרפתי, ואלמלא הוא לא היה מגיע גירושם של היהודים למימדים כה גדולים. ההסכמים שאליהם הגיעו הרשויות השונות והתיאום הצמוד ביניהן בפרטי הגירוש אינם משאירים שמץ של ספק שצרפת אכן נקטה פעולה ממשית, ביוזמה, לגרוש היהודים. נציגים צרפתיים השתתפו בישיבות מכריעות עם נציגים גרמניים בחודשים יוני ויולי 1942, והראשונים פעלו על פי הנחיות עקרוניות של לאבל. רוב התייעוד שעליו מבוסס הדיון ידוע מזה שנים, וחלקו אף פורסם באכסניות שונות⁴⁰, אולם הקביעה החד משמעית בדבר גודל אחריותה של צרפת, מעוררת עניין, אף שגם היא אינה חדשה. דברי המחברים אינם מסויגים. השוטרים הצרפתיים עשו את רוב המלאכה בעת הגירושים בפאריס ביולי 1942, בעוד שבוישי הקאבינט של לאבל אינו מזכיר, ולו ברמז, את המאסרים. מדברי מארוס ופקסטון עולה שבוישי פעל צירוף אוילי של ציניות ושיתוף פעולה. תמונה קודרת זו חזרה על עצמה בחודש אוגוסט בדרום, ואולי בלטה במיוחד בניסיון לארגן הגירתם של חמשת אלפים ילדים לארצות הברית בשילהי הקיץ. בכישלון הפעולה הנמרצת של ארגונים יהודיים ולא יהודיים מכוונים המחברים אצבע מאשימה כלפי לאבל. החומר שעמד לרשותם מוכיח, שלאבל הוא אשר עיכב את הוראת הביצוע אף לאחר שכל התנאים שהעמיד לארגונים השונים נתמלאו בקפדנות. מארוס ופקסטון נאמנים לקביעתם העקרונית ביחס אל לאבל: לא 'אנטישמיות פרועה' פעלה כאן אלא אינטרסים צרפתיים פנימיים. ניתן לומר, שאחת התיזות העיקריות של הספר עומדת או נופלת בהערכת פרק זה. כאן נחשפת וישי במעורמיה ומתגלה יחסה הציני ל'בעיה היהודית'. המחברים טוענים מפורשות, שוישי הציעה, נכנעה ושיתפה פעולה בפיתרון ה'בעיה היהודית', והם דוחים מכל וכל את הראייה הצרה, שכל זה בא כדי להגן על היהודים הצרפתיים. כמה מבקרים של הספר חשו שבמגמה האנטי וישאית פסחו המחברים על האחריות הגרמנית ל'פיתרון הסופי' והתעלמו מהאפשרות של תגובה גרמנית חריפה יותר במקרה שצרפת היתה מסרבת לשתף פעולה. נדמה שהסתייגויות אלה אינן חסרות שחר, אולם נראה שזה טבעו של חיבור

39 שם, עמ' 236.

40 ראה בין השאר: H. Monneray (ed.), *La persecution des juifs en France et dans les autres pays de l'ouest présentée par la France à Nuremberg*, Paris 1947; S. Klarsfeld (ed.), *Die Endlösung der Judenfrage in Frankreich—Deutsche Dokumente 1941–1944*, Paris 1977

שעניינו העיקרי לגלות את מידת הקשר בין וישי לבין ה'פיתרון הסופי' – ואת זה הוכיחו המחברים ללא עוררין. עם זה, בכמה סוגיות נטו החוקרים, מרוב קיטרוגם על וישי, להתעלם או להמעיט מחשיבותם של היבטים שונים הראויים לדיון, גם אם נקבל את הגבלת המסגרת מבחינה תימטית ומיתודולוגית. על אחדות מסוגיות אלה כבר עמדנו ולהלן נעיר על אחרות.

כאמור, הגירושים הביאו לתפנית בעמדת האוכלוסייה הצרפתית כלפי היהודים. המחברים, העוסקים בעיקר בתגובות הכנסייתיות, מדגישים שזו היתה הפעם הראשונה שרבים הגיבו בפרהסיה, וכי השליטה המיסטית של פטן על חלקים נרחבים בציבור נשברה כאן לראשונה. הקריאות הפומביות של אנשי כנסייה הדאיגו את וישי ונתנו עידוד רב לגורמים מחתרתיים. אולם המחברים מוטרדים בצדק מאופיין הזמני של מחאות אלו. שכן, במקום להיות מקור מדרבן תמידי להתנגדות לווישי, החלו מנהיגים כנסייתיים למתן את עמדתם, וחלקם אף חזרו והעניקו לווישי את אמונם. עם חידוש המאסרים בדרום בינואר ובפברואר 1943 נדמו קולות אלו ולא נשמעו עוד. בעיית עבודת הכפייה דחתה הצידה את העניין ביהודים בקרב הציבור הצרפתי. בהסבר זה מסתפקים המחברים בעמדם על שתיקתן המחודשת של הכנסיות. ויש מקום לתהות: ראשית, גודל האחריות של צרפת ב'פיתרון הסופי' אינו יכול לטשטש את היקף ההצלה של יהודי צרפת. כשלושת רבעי הציבור היהודי לא גורשו מצרפת, ורבים ביניהם ניצלו הודות לעזרתם של ארגונים מחתרתיים נוצריים ושל פשוטי העם, שאיפשרו ליהודים להתפזר באלפי מקומות נידחים ברחבי צרפת הדרומית. אין צל של ספק שהקריאות של אנשי הכנסייה בקיץ 1942 תרמו תרומה נכבדה לעידוד פעולות אלה, שהפכו בשנתיים הבאות לרווחות ביותר⁴¹. הרי למן קיץ 1942 פנתה הפעילות החשובה של הכנסיות למען היהודים לדרך מחתרתית מתוך יאוש מכוחה של המחאה הליגאלית. אמנם ידועה התערבותם של אנשי כנסייה בכירים, כז'רלייה וביגנר, כפי שחושף אותה התיעוד היהודי⁴², ועל כן אין לכפור בעובדה שחלה חזרה של אנשי כנסייה לחיק וישי, אלא שזו לא היתה גמורה, והותירה מקום גם לעמידה לצד היהודים. שנית, נדמה שגורם ממתן בעמדתה הציבורית של הכנסייה קשור לאופי של המאסרים בשנים 1943–1944. העובדה שמאסרים רבי היקף כבקיץ 1942 לא חזרו על עצמם, ולא התמידו באינטנסיביות, אלא באו באופן לא-זמין ומחלחל, הקטינה את הרושם של מימדי סבלם של

41 למשל, ברו"ח SEC לשבועיים הראשונים של ספטמבר 1942 נאמר: 'Dans les campagnes, les populations agricoles ont été très touchées par ces lettres pastorales, les paysans ont apporté matériellement et moralement toute l'aide qu'ils pouvaient apporter aux Juifs qui portaient où a ceux qui se sont cachés... Les Juifs qui bénéficiaient les indiscretions qui se sont produites dans les Préfectures, et même à Vichy, ont pu se sauver et se cacher à la campagne chez des paysans et ainsi éviter d'être pris dans les rafles des 25 et 26 Août 1942. Ces juifs sont d'autant mieux à l'abri qu'ils sont toujours sûrs d'être prévenus à temps'

42 על פעילותם של ז'רלייה וביגנר בפברואר 1943 ראה ארכיון ירושם, ירושלים, 09/30-1; ארכיון יו"א, RG. 116, קופסה 3, תיק 30.

היהודים. שלישית, קולות המחאה מצד גורמים יהודיים התמעטו והלכו — לאמור, אף הם החלו להתנער מהדימוי האפוטרופסי של וישי וחלו פחות תקוות בדרך המחאה כאמצעי להשיג את יעדם. נראה לי שצירופם של ההיבטים הללו חיוני להשלמת הסברם של המחברים בדבר שתיקת הכנסיות אחרי 1942.⁴³

הפרק השביעי בספר מוקדש לשנתיים האחרונות של המלחמה, ונשא את השם המטעה: תקופת דרקייה, 1942–1944. לאמיתו של דבר, הוא עוסק במדיניות וישי ביחס ליהודים ומוקדש בו מקום נרחב לדרקייה דה פלפוא (Darquier de pellepoix), יורשו של ואלא, וארגונו. אולם הדיון בו מראה שאין המדיניות של וישי בתקופה זו מזוהה עם דרקייה; מינויו היה בהתאם לדרישות הגרמנים. הוא קיבל את התפקיד מתוך רצון עז להעמיק את דחיקת היהודים מן החברה הצרפתית. דרקייה צירף אליו אנשים בעלי רוח דומה, אולם הוא לא זכה להערכה, לא מצד הצרפתים ולא מצד הגרמנים, שלפניהם התרפס. הצעותיו הרבות נשארו ללא עיון ממשי, שכן השלב של התחיקה האנטי-יהודית היה לנחלת העבר, ולא היה בכוחו לחדשו. ועל כן, עסקה הקומיסאריה של דרקייה בשני תחומים עיקריים: אריזאציה ותעמולה, ולשניהם נתלווה להט אנטישמי גזעני, ונכונות מירבית לפעול עם גורמים גרמניים. מארוס ופקסטון מדגישים שהתחדדות תהליך זה לא נבעה מן הכיבוש הגרמני של רוב חלקי הדרום (נובמבר 1942), אלא מאישיותו ופעלתנותו של דרקייה.⁴⁴

גם לאחר הכיבוש הגרמני נאלצו הגרמנים, עקב מחסור בכוח אדם, להישען על הרשויות הצרפתיות כדי לבצע את תוכניתם. למרות שיתוף הפעולה הנלהב של דרקייה עמדו קשיים רבים על דרכם. קשיים אלו מעסיקים את המחברים בתיאורם הנאראטיבי של אירועי שנת 1943.

בין הכיבוש החלקי של הדרום (נובמבר 1942) לבין קיץ 1943 התקדם הפיתרון הסופי של יהודי צרפת בקצב איטי למדי; על אף העזרה שהושיטה צרפת בריכוזם של יהודים במחוזות מסוימים, ולמרות הסיוע המשטרתי באקציות בינואר, בפברואר ובמרס 1943, גורשו בפרק זמן זה תריסר אלף יהודים בלבד. מצב זה הדאיג את הרשויות הגרמניות וברוד"ח של רוטקה (Röthke) ממרס 1943 נוסחה תוכנית מקיפה להאיץ את הפיתרון הסופי — אך ממנה ועד לביצוע היה המרחק רב. דומני שהמחברים אינם מקשים די על מצב זה. כיצד יוסבר העדרו של לחץ גרמני על צרפת להגשים תוכנית זו, דווקא כאשר הגיעה השליטה הגרמנית בצרפת למלוא תוקפה? עניין זה זקוק למחקר מיוחד, שיחשוף ויבחן בראש ובראשונה שלוש תופעות: (א) בתקופה זו הופרה, ככל הנראה, שתיקתו של

43 כנא דמסייע לדברינו ראה, P. Bolle, 'Les protestants et leur églises', in: G. Wellers, A. Kaspi and S. Klarsfeld (eds.), *La France et la question juive 1940–1944 — la politique de Vichy, l'attitude des églises et des mouvements de résistance*, Paris 1981, pp. 171–195

44 כידוע נשארו שמונה מחוזות בדרום בשליטה של איטליה מנובמבר 1941 ועד ספטמבר 1943. ראה L. Poliakov & J. Sabille, *Jews Under the Italian Occupation*, Paris 1955

הציבור הצרפתי. מה ידוע על יחסה של דעת הקהל ליהודים בשנתיים אלה? מה משקלן של פעולות מחתרת מזוינות ופעולות הצלה בחבלה ב'פיתרון הסופי'? (ב) בתקופה זו גברו ההרהורים בקרב אנשי מימשל צרפתיים ביחס לדרך שהלכו בה. מארוס ופקסטון הצביעו על הירידה בגיוס למשטרה הצרפתית, ועל חוסר שביעות רצונה מכמה תפקידים שהוטלו עליה. לכך יש לצרף את הרגשת אי הנוחות של פטן ואישים אחרים בנוגע לגירושם של יהודים צרפתיים ותיקים במהלך הגירושים של ינואר–פברואר⁴⁵. ראוי לבדוק אם נטיות אלו השפיעו על המדיניות הצרפתית ואם היתה לכך השלכה על קצב 'הפיתרון הסופי'. (ג) מה היו ההתפתחויות הפנימיות בתוך גרמניה, שאיפשרו את העיכוב המתמשך עד לקיץ 1943?

אין בפנינו תשובות מוסמכות לשאלות אלה, והן זקוקות לליבוך מעמיק יותר. מכל מקום, הרשויות הגרמניות ביקשו לשים קץ למצב עניינים זה, והחלו לפעול במישורים שונים בראשית הקיץ. מארוס ופקסטון מתרכזים במאמצים הרבים שעשתה גרמניה להביא את צרפת לבטל את אזרחותם של היהודים, או לכל הפחות — של אלו שקיבלו את אזרחותם החל מהעשרה באוגוסט 1927. המגמה הגרמנית היתה ברורה לכל — הרחבת המעגל של המותרים לגירוש. מאמצים אלה הלכו וגברו בקיץ 1943, וכנגדם הפעילו ראשי וישי אמצעים מגוונים של התחמקות. כידוע, עמדו לאבל ופטן לבסוף בסירובם להמיר את חוקי האזרחות, והראו בכך שאינם מוכנים לשיתוף פעולה נטול סייגים עם גרמניה. המחברים מוכיחים בצורה מאלפת כי סירוב זה לא נבע משינוי עמדה עקרוני כלפי היהודים אלא משינוי מערכת היחסים בין וישי לבין גרמניה. גרמניה כבר ספגה תבוסות צבאיות קשות, שעוררו ספקות באשר להתמדת עלינותה. המנהיגים הצרפתיים כבר החלו להרהר בעתידים הפוליטי לאחר המלחמה. באשר ללאבל, המחברים משכנעים בטענתם שהוא התמיד בנוקשות מפורשת כלפי היהודים. תיאורם מבלית מחדש את הציניות והאדישות שאפיינו את מדיניותו ביחס ליהודים במשך תקופת המלחמה.

בפרק האחרון חוזרים המחברים ומסכמים את עיקרי קביעותיהם בהקשר הרחב של השואה ברחבי אירופה. אנו נסתפק כאן במסקנות העולות מן המחקר על צרפת, כדי להתמקד בהישגים החשובים של חיבור זה. המחברים השכילו להוכיח שהמדיניות הצרפתית ביחס ליהודים נבעה ממניעים צרפתיים פנימיים והיה בה משום המשך והחרפה של העמדה הצרפתית בנוגע לפליטים מסוף שנות השלושים. בכך גם חשפו את הבלות של הטיעון האפולוגטי של וישי, כי הוויתור על היהודים הזרים בא להגן על היהודים הצרפתיים. יתירה מזו, מארוס ופקסטון רומזים שלמנהיגי וישי היו ידיעות מפורשות יותר אודות היעד הסופי של הגירושים, אך העדיפו לשמור עליהן בסוד. הוכחו מעל לכל ספק שיתוף הפעולה

45 ראה למשל מחאה מטעם משרדו של פטן, שהובאה בפני דה ברינון (Brinon), על הפגיעה בריבונות הצרפתית ועל אי אבחנה בין יהודים זרים וצרפתיים. XXVIII—31, CDJC (2.3.1943), ותשובתו של דה ברינון, שם. חודשים אחדים אחר-כך קיבל פטן משלחת של נכבדים יהודים, למגינת לבו של רוטקה; וראה מארוס ופקסטון, עמ' 262.

הממשי בין צרפת לבין גרמניה, וחלוצה של גרמניה בצרפת בביצוע 'הפיתרון הסופי'; אלמלא כניעתה של צרפת למגמות הגרמניות, מימדיו של 'הפיתרון הסופי' היו קטנים בהרבה. למסקנות אלה הגיעו המחברים לאחר תיאור נאמן וקולע של שלטון וישי, המעוגן היטב במקורות ההיסטוריים של התקופה. השגותינו על מחקרם התמקדו בשני תחומים עיקריים: (1) תיאור חד צדדי מדי של המציאות הצרפתית בתקופת המלחמה. נדמה שהבאנו כמה וכמה ראיות המצביעות על קיומם של תהליכים מנוגדים לקו הבולט בווישי. (2) העדר פרספקטיבה לגבי המציאות היהודית הפנימית. ראינו שבמקורות היהודיים גלומים עניינים הרבה הקשורים לשלטונות צרפת ולאוכלוסייה הצרפתית, ואלו מאפשרים מבט אחר על ההשתלשלות ההיסטורית. חבל שהחוקרים לא התמודדו עם חומר זה, ולא נתנו את דעתם על משמעותו לראייה הכוללת של התקופה. עם זה אין בהסתייגויותינו כדי לגרוע כהוא זה מהישגיו של החיבור.

הנה כי כן, בפנינו ספר היסטורי רב היקף, שבורר היטב את העיקר מן הטפל ומשלים את החלל ההיסטוריוגרפי לגבי תקופת וישי. הספר כתוב בסגנון כובש ומתוך רגישות מוסרית, מבוסס על חומר ארכיוני רב וחדש ועל הספרות המחקרית הכוללת. החיבור מהווה תרומה סגולית להבנה ולשיחזור של תקופה זו בהיסטוריה הצרפתית ובתולדות היהודים בצרפת.